

Régi tények – új értelmezések

Régi tények – új értelmezések

*Magyar–román–német transzkulturális
jelenségek a Kárpát-medencében*

Szerkesztette

NAGY LEVENTE – FLORIN-IONEL OPRESCU – VINCZE FERENC

Szépirodalmi Figyelő Alapítvány
Budapest, 2023

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

A kötet az NN 128 151. számú OTKA-pályázat keretében készült.

Szépirodalmi Figyelő Alapítvány

www.szepirodalmifigyelo.hu

Felelős kiadó: a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány elnöke

Felelős szerkesztő: Nagy Levente, Vincze Ferenc

Szöveggondozó: Szenkovics Enikő

Borítóterv, tördelés: Vincze Judit

Nyomdai munkák: Érdi Rózsa Nyomda

ISBN 978-615-6617-03-3

© Szerzők, 2023

© Szerkesztők, 2023

© Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, 2023

Tartalom

Előszó.....	7
-------------	---

I.

HEGYI GÉZA

Etnikum és adózás az erdélyi püspökség birtokain a késő középkorban.....	11
---	----

KATKÓ GÁSPÁR

A Moldvai és a Havasalföldi beglerbégség rövid története.....	39
---	----

REMUS CÂMPEANU

Az erdélyi adminisztráció etnikai interferenciái.....	67
--	----

MISKOLCZY AMBRUS

Fanarióta önkény és modernizáció	83
--	----

NAGY LEVENTE

Román nemzetépítési stratégiák transzkulturális térben Pest-Budán a 19. század elején.....	99
---	----

LAJTAI L. LÁSZLÓ

Egy tudománytörténeti pillanat anatómiája.....	119
--	-----

II.

PETREA LINDENBAUER – FLORIN-IONEL OPRESCU

- (Poszt)koloniális diskurzusok az erdélyi (meta)narratívában
Bild und Wort / Kép és szó..... 157

ÁBRAHÁM BARNA

- Bécs, Budapest vagy Bukarest?
A magyarországi román polgárság útkeresése
a Monarchia felbomlásáig 187

OLIVIA SPIRIDON.....

- A bántási svábok az első világháború után
Álláspontok, szervezetek, identitások a sajtóban
és a szépirodalomban 209

KULCSÁR BEÁTA

- Román nemzetépítő diskurzusok és román nemzetépítés
a nyugati határon a két világháború között..... 223

FANCSALI RÓBERT

- Posztmodern irodalom Európa peremén 239

VINCZE FERENC

- A referencialitás és fikcionalizálás
transznacionális tapasztalata 249

CSÁSZÁR IRMA TÍMEA

- Transzkulturális jelenségek a magyar
és a román képregények alakulástörténetében..... 285

Szerzők 303

Névmutató..... 305

HEGYI GÉZA

Etnikum és adózás az erdélyi püspökség birtokain a késő középkorban*

1.

David Prodan (1902–1992) – noha figyelme elsősorban kora újkori és újkori témák kutatására irányult¹ – méltán tartják számon a román medievisztika kiemelkedő képviselői között is. Ezt a fogarasi bojárságra vagy egyes kelet-magyarországi uradalmak késő középkori történetére vonatkozó tanulmányai és forrásközlései² mellett elsősorban az indokolja, hogy nevéhez köthető a 16. századi erdélyi jobbágyságról írt vaskos monográfia.³ Ennek első kötetében az egyes feudális terhek és szolgáltatások formáit, a jobbágyság jogállását, a nagybirtokok szervezetét és gazdálkodását vizsgálja általános megközelítésben, de nagyon részletesen adatolva

* A tanulmány az OTKA 128 151. sz. pályázat keretében készült.

- 1 Meghatározó művei e tekintetben: David PRODAN, *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*, Universitatea „Regele Ferdinand I”, Cluj, 1938; Uő., *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în secolul al XVIII-lea. Studiu critic*, Universitatea „Regele Ferdinand I”, Sibiu, 1944; Uő., *Supplex Libellus Valachorum*, Editura Științifică, București, 1967 (2. kiad.); *Urbările Țării Făgărașului*, I–II., szerk. D[avid] PRODAN – Liviu URȘUȚIU – Maria URȘUȚIU, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970–1976; David PRODAN, *Răscoala lui Horea*, I–II., Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984; Uő., *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, I–II., Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986–1987; Uő., *Problema iobăgiei în Transilvania 1700–1848*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
- 2 David PRODAN, *Domeniul cetății Țării la 1525*, Anuarul Institutului de Istorie din Cluj III. (1960), 37–102; Uő., *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în secolele XVI–XVII*, Uo., VI. (1963), 161–312; Uő., *Domeniul cetății Ciceu la 1553*, Uo., VIII. (1965), 73–113.
- 3 David PRODAN, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, I–III., Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967–1968.

(az 1437–1514 közti időszakra a kiadott forrásanyag, 1514–1600 között pedig az általa összegyűjtött urbáriumok alapján), míg a második kötetben az urbáriumok kronologikus sorrendjében tekinti át az egyes uradalmak működését.⁴ Noha munkamódszere, leíró jellegénél fogva, ma már bizonyos szempontból túlhaladottnak tekinthető,⁵ forrásgyűjtése és a szakirodalomban való jártassága (ideértve az addigi magyar kutatási eredmények és vélemények ismeretét is⁶) lenyűgöző, lényegre törő stílusa pedig irigylésre méltó, emiatt a mű mindmáig megkerülhetetlen kiindulópontja a késő középkori-kora újkori erdélyi társadalom- és gazdaságtörténeti vizsgálódásoknak.

Könyvének mind általános, mind partikuláris részében Prodan többször is említ olyan eseteket, amikor egy földesúri járadékot csak valamelyik etnikai csoport tagjai fizetik (vagy éppenséggel csak ők mentesülnek alóla). Egyes adónemeknél ez csak lokálisan, egy-egy adott birtokon figyelhető meg, gyakoribb azonban, hogy az etnikai meghatározottság általánosan fennállt.⁷ Bármennyire is anakronisztikusnak, netán nacionalista projekciónak tűnnének is az efféle kijelentések, valójában Prodan ez esetben sem tesz egyebet, mint hogy forrásait parafrázálja – ezekben ugyanis lépten-nyomon találunk ilyesfajta kitételeket, különösen a románokkal kapcsolatosan.⁸ Bár az idő előrehaladtával, különösen a 17. századtól, ahogy az egyes etnikumok közti földrajzi, életmódbeli és kulturális különbségek kiegyenlítődtek, az adózás etnikai jellege is fokozatosan elhalványult, a 13–14. században

4 Magyar nyelvű ismertető tudtommal nem jelent meg a műről. Az I. kötet összegző fejezetét magyar fordításban közölték *Jobbágság Erdélyben* címmel: Világtörténet 25. (1975), 29–50. A szerző munkásságának rövid értékelése magyar nyelven: IMREH István, *David Prodan köszöntése*, Korunk XLI. (1982/6), 468–470.

5 A szöveg sok helyütt nem egyéb, mint a tengernyi kijegyzetelt adat minuciózusan rendszerezett és kommentárokkal ellátott bemutatása.

6 A dualista Magyarországon született és gimnáziumi tanulmányait a szászvárosi református kollégiumban végző Prodan beszélt a magyar nyelvet, a kortársak közül pedig jó szakmai kapcsolatot ápolt Trócsányi Zsolttal, Jakó Zsigmonddal és Imreh Istvánnal, továbbá sokra becsülte Mályusz Elemér, Szabó István, I. Tóth Zoltán és Makkai László munkásságát (vö. David PRODAN, *Memorii, Text îngrijit și adnotat, cu o postfață de Aurel RĂDUȚIU*, Editura Enciclopedică, București, 1993, 107–108, 156–157).

7 Pl. PRODAN, *Iobăgia*, I., 14, 16–18, 53–57, 66–67, 69, 70, 232–233, 235, 239, 244–245, 247–249, 252, 254–255, 266, 273–275, 283–285, 286, 288, 289 stb.

8 1553: PRODAN, *Domeniul Ciceu*, 86–89; 1566: „Decimas et nonas non dant, cum sint Walachi” (MAKKAI László, *Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején*, Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve [1942], 259); 1569: „Nullas nonas et decimas dant ex suis sementis, cum sint Walachi” (*Izvoare de antroponimie și demografie istorică. Conscriptiile cetății Sătmărilor din 1569–1570*, Ed. îngrijită, studiu introductiv și indici de Marius DIACONESCU, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012, 60, lásd még *Uo.*, 48, 121, 129, 135, 143, 150, 177).

még, amikor – úgy tűnik – a román településterület is élesen elvált a magyarokétól és szászokétól, erőteljesen érvényesült.⁹ E jelenség klasszikus szabatosságú, sokat idézett megfogalmazását olvashatjuk a váradi káptalan 1374-re keltezhető statútumában, mely szerint „román alattvalóink [...] adózás tekintetében teljesen különböznek a magyaroktól”.¹⁰

2.

Az alábbiakban a fenti jelenséget az erdélyi püspökség 1552 tájára keltezhető urbáriuma alapján kívánom tanulmányozni, amelyről Prodannak nem volt tudomása, mivel csak 1998-ban tette közzé Jakó Zsigmond¹¹ egy, a gyulafehérvári érsekség tulajdonában levő, *Codex authenticorum* címet viselő kolligátumból.¹² A nagybecsű forrást, noha immár negyedszázada a kutatás rendelkezésére áll, mindedig csupán Gálfi Emőke aknázza ki alaposabban a püspöki uradalomszervezés és

- 9 Vö. még MAKKAJ László, *Erdély népei a középkorban = Magyarok és románok*, szerk. DEÉR József – GÁLDI László, Budapest, 1943, 422–423.
- 10 „preter subditos nostros Olahales, qui ritu adhunc gentilitatis viventes, differunt omnino ab Ungaris in dandis collectis” (*Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*, XIV, intocmit de Aurel RĂDUȚIU – Viorica PERVAİN – Susana ANDEA – Lidia GROSS, Editura Academiei Române, București, 2002 [a továbbiakban: DRH C, XIV.], 700).
- 11 JAKÓ Zsigmond, *Az erdélyi püspökség középkori birtokairól = Szabó István emlékkönyv*, szerk. RÁCZ István – KOVÁCS Ágnes, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1998, 136–157. A tanulmányt utóbb újraközölte (*Erdély a keresztény magyar királyságban. Tanulmányok*, Erdélyi Múzeum-Egyesület [EME], Kolozsvár, 2001, 98–115). – A keltezetlen forrás datálásánál Jakó tekintettel volt a kézírás jellegére, valamint a brassói készítésű papír vízjelére, mely 1546–1555 között volt használatban. E perióduson belül az urbárium összeállítása legvalószínűbben a királyi jövedelmeket (beleértve a lefoglalt egyházi javakat is) felmérő bizottság (Bornemisza Pál veszprémi püspök és Werner György) 1552. évi tevékenységéhez köthető (JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 148). Megjegyzem azonban, hogy a jegyzék bevezetőjében olvasható 1 aranyforint = 132 dénár = 1,32 számítási forint árfolyam (*Uo.*, 149: „in auro (!) fl. VIII^c, in pecuniis vero cum addicione d. 32 faciunt fl. I^MLVI”) Erdélyben inkább az 1540-es évek közepére volt érvényes (vö. HORVÁTH Tibor Antal, *A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1700 között*, Numizmatikai Közlöny LVIII–LIX. [1959–1960], 34–38).
- 12 Jelenlegi jelzete: Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár, Érseki és Főkáptalani Levéltár, VII. 2/b, p. 207–227. – A fénykép alapján megállapítható, hogy a forrás (első) kiadásából néhány szó, illetve szám kimaradt, más esetekben pedig téves olvasatok terhelik. A legfontosabbak: 150 és 151 (Csügednél és Drombárnál is): pullis **VIII**, circulis XVI; 155–156: Walachi in possessionibus ... solent solvere [de **ov**]ibus et capris; 156: plebani ... solent solvere Izak unum **et heweder unum** et candelas; *Uo.*: Tempore co[n]numerationis eiusdem porcorum decime ... kenezii dicator[**ibus**?] por[**corum**] solent solvere stb.; *Uo.*: de qualibet grege **ov**[**em**] te[n]entur anuatim solvere un[**am**]; 157: A cuius electione [...] vacui si[**... ken**]ezium mori contingerit **te**[**netur solvere in unaquaque?**] **possessione unum equum cum** [...] et gladio. (A másodközlésbe még több nyomdahiba csúszott be, ezért használata nem ajánlott.)

gazdálkodás vizsgálatakor (tehát elsősorban a haszonélvező, nem pedig az adózók szemszögéből).¹³

A jegyzék előbb a szentmihálykői-gyulafehérvári, majd a gyalui uradalom kapcsán ismerteti a várható jövedelmek fajtáit és mennyiségét. Ezeken belül településenként,¹⁴ nagyjából földrajzi sorrendet követve rögzíti az egyes tételeket, leszámítva az adott vártartomány leírásának elején, illetve végén összesítve közölt bevételeket, amelyek vagy nem voltak lokalizálhatóak (pl. aranymosás és legeltetés díja), vagy pedig egy tágabb területről és nem is földesúri jogon illették meg a püspököt (pl. tized, plébánosok adója). A figyelmes olvasó azt is felismerheti, hogy a térben tagoltabb szentmihálykői uradalmon belül Sárd, Gyulafehérvár és Csombord településekkel kezdve három kisebb egység (tisztartóság?) körvonalazódik, melyek az egymáshoz közelebb eső birtokok egy-egy csoportját ölelik fel.¹⁵ A fenti egységek elhatárolását elősegíti, hogy általában a román falvak adózási kötelezettségeinek felsorolásával zárulnak (néhol falvakként, máskor összesítve). Forrásunk tehát már csak ezért is alkalmasnak mutatkozik az etnikum és adózás kapcsolatának vizsgálatára.

Meg kell azonban jegyezni, hogy hasznosítását nehezíti néhány körülmény. Az egyik a papír rongáltsága, különösen a gyalui uradalomra vonatkozó szöveg második felénél. Itt töredékesen maradt fenn a vár nyolc román tartozékának a névsora is, és bár a kiolvasható négy és fél (Tótfalu, Sztolna, Hideg[szamos], Sólyomtelke és Csinkó) településnevet Jakó a szöveg későbbi adatai, más egykorú említések, a földrajzi sorrend és egy, még látható K kezdőbetű alapján számomra is elfogadhatóan egészítette ki másik kettővel (Hévszamos, Köblös), még így is homályban marad egy név a felsorolás elején.¹⁶ Földrajzi helyzete alapján ez az ek-

13 *A gyulafehérvári udvarbírák és az általuk igazgatott uradalom a 16. század közepén*, Certamen III. (2016), 266–270.

14 Feltűnő, hogy a gyalui vár szokott tartozékainak sorából (vö. ENGEL Pál, *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*, BTK, Bp., 2021, 1KL26–22KL26, 1KL13, 1KL21) itt hiányzik Mákó és Vista – feltehetően mivel a jegyzék készítésekor már elidegenítették őket. A két falu 16. századi birtoklástörténetének tisztázásával talán a forrás pontosabb kezelése is megállapítható lenne.

15 JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 149–150 (sárdi), 150–151 (gyulafehérvári), 151–152 (csombordi). Ezekre egy helyütt maga a szöveg is utal, Gyulafehérvár és Csombord tartozékait említve (*Uo.*, 152). Lásd még 1–2. táblázat.

16 *Uo.*, 155–156. A román falvak számát egy következő bejegyzése említi a dámvadadó rendjén (*uo.*, 156).

kortájt már elnéptelenedőfélben levő Oláhgorbó¹⁷ lehetne, jelentőség szempontjából viszont inkább a Hévszamosztól nyugatra eső Egerbegy.¹⁸ A helyrajzi problémák rendjén ki kell térni a Csombordhoz tartozó Nagylapád (*NaghLapad*) kérdésére is, melyet Jakó Magyarlapáddal vett azonosnak.¹⁹ Csakhogy utóbbi kapcsán nincs tudomásunk az erdélyi püspök birtoklásáról,²⁰ és az egykorú adatok szerint (is) magyar lakossága volt.²¹ Nagylapád valójában Oláhlapád – valamilyen szempontból elkülönülő – része lehetett, hiszen vele együtt adózott a román falvak között.

Gondot okozott az a tény is, hogy a forrás elkészítője nem mindig járt el következetesen és szabatosan a jövedelmek számbavétele során.²² Különösen sok fejtorésre adnak okot a Sárd és Gyulafehérvár közti szövegrészek. Itt például hat meg nem nevezett román birtok ajándékairól olvasunk,²³ csakhogy addig mindössze három településről (Sárd, Igen, Krakkó) esett szó, és azokra sem igazolható román lakossága jelenléte (vö. 1. táblázat). Gondolhatnánk arra, hogy valójában olyan más környékbeli püspöki jószágokra történik utalás, amelyek explicite nem fordulnak elő az urbáriumban. Ilyenekről tudomásunk is van más forrásokból, de csak háromról (Celna, Királypataka, Tibor),²⁴ vagyis a hatos számot elírásnak kellene tekinteni. Az ajándékok száma meg is felelne e feltevésnek, de a disznó-

17 Eltűnt település a Gorbó-patak völgyében, Szászfenes és Kolozsmonostor határának déli szakaszán.

18 A két falura vonatkozó adatokat lásd az 1. táblázatban.

19 JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 152.

20 Vö. *Uo.*, 136–146, több helyen.

21 1332–1336: *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*, I/1, *Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria*, Budapestini, 1887 [a továbbiakban: MonVat, I/1], 92, 109, 129, 136; 1500: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [MNL OL], Diplomatikai Fényképgyűjtemény [DF] 277664; 1583: Arhivele Naționale ale României [ANR], Direcția Județeană Cluj, Col. Documente cu peceti atârnată [România Nemzeti Levéltára, Kolozs Megyei Igazgatóság, Függőpecsétetes oklevelek], Seria I, Fam. Jósika, nr. 2. (jelzete az arhivamedievala.ro digitális levéltárban: CJ-F-00560-1-292-2 – a továbbiakban csak erre hivatkozom minden olyan esetben, amikor az adott dokumentum hasonmása elérhető az említett adatbázisban).

22 Eleve megfigyelhető némi szemléleti különbség a két uradalom adminisztrálása között. Pl. a gyalui uradalom magyar falvaiban (Gyalut kivéve) nincs szó terményajándékokról, a románok kötelezettségeit pedig itt nem falvanként, hanem összesítve közlik (vö. JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 153–157). A különbségek és az esetenkénti szövegtörés („in auro” > „in anno”, *Uo.*, 149) is arra utalnak, hogy a szöveg jelenlegi formájában két különálló, korábbi urbárium egybemásolásával keletkezhetett.

23 *Uo.*, 150.

24 1486: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*, I–II., kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta JAKÓ Zsigmond, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1990 [KmJkv], II, 2599. sz.; 1520: *A zichi és vásónkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára*, XII., kiadja: LUKSICS Pál, Budapest, 1931 [ZOkm, XII], 405; 1563: CJ-F-00560-1-3-1; 1583: *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*, mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi BOGDÁNDI Zsolt – GÁLFI Emőke, EME, Kolozsvár, 2006 [EKJkv, I], 353. sz.; 1590: *Uo.*, I, 774. sz.

és méhtizedre, illetve juhötvenedre vonatkozó bejegyzésekben szereplő összegek már túl nagyok lennének nemcsak három, de hat falu számára is.²⁵ Sokkal egyszerűbb, ha e három bejegyzést a szentmihálykői uradalom minden (alább külön előforduló) román tartozékára vonatkoztatjuk, melyekből – Nagylapádot külön számolva – valóban hat volt.²⁶ Eszerint az említett bevételek valójában tévedésből ide beszűrt összesítések, és komponenseik más csoportosításban még előfordulnak az urbárium lapjain.²⁷ Igaz, a különféle számok még így is csak ügyyel-bajjal békíthetők ki egymással.

Vizsgálatom szempontjából még lényegesebb kérdés, hogy mit gondoljunk azon települések etnikai jellegéről, ahol a forrás nem ad konkrét útbaigazítást. Mint láthattuk, eleve csak a román falvaknál teszi ezt szóvá, bizonyára mert ezek ütöttek el leginkább az országos átlagtól. A gyalui uradalomban ugyan az általános résznél utalás történik a „fentemlített magyar birtokokról” (*prescriptarum possessionum Hungaricarum*),²⁸ de kérdés, hogy a 13 minősítetlen település (Gyalutól Kóródig) mind ideértendő-e, vagy lehetett köztük szász, esetleg további román falu is, ahogy ezt Szászfenes és Oláhfenes neve is sugallhatja? Mi a helyzet a szentmihálykői uradalomban? Mielőtt az adózással való összefüggésekre térnénk, szükséges e kérdéseket is szélesebb forrásbázison, alaposabban tisztázni.

3.

Az egyes települések etnikai minősítésekor a Makkai László és Prodan által lefektetett módszereket követtem.²⁹ Eszerint az etnikai jelleg megállapításánál az explicit minősítések (pl. *villa Olachalis*), illetve az egyes etnikai csoportok (pl. *Walachi*, *Saxones*) említése mellett tekintettel voltam a település nevében etnikumra utaló minőségjelzőre (Magyar-, Oláh-, Szász-), a világi előljárók (bíró, kenéz, vajda, folnagy, geréb), katolikus és görögkeleti papok, illetve templomok említésére, valamint az adott helyen a korszakból említett jobbágynevek nyelvi

25 Gyulafehérvár tartozékaiban egy falura átlagosan 5,4, Csombord tartozékaiban 5,33 forint esett e három adófajtából összesen (JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 151, 152). A sárdi szakaszban olvasható 12 + 40 = 52 forintot eszerint kilenc-tíz falu adhatná.

26 A „cum omnibus possessionibus Walacalibus” és „Walachi in omnibus possessionibus” kifejezések is ezt sugallják (Uo., 149, 150). Vö. GÁLFI, *Gyulafehérvári udvarbírák*, 266, 267.

27 Ugyanazon bevétel többszöri, téves elkönyvelésére a gyalui uradalomban a juhötvened hasznának (70 Ft) kétszeri előfordulása nyújt további példát (JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 153, 155–156).

28 Uo., 156.

29 MAKKAJ, *Pusztulás*, 216–217; PRODAN, *Iobăgia*, I., 196–202.

tanúságtételére. A körkörös érvelés elkerülése végett azonban nem használtam fel a közismert felekezet- és etnospecifikus adófajták (tized, ötvened) említéseit, a helyi mikrotoponímiára vonatkozó adatoktól pedig – noha elméletileg logikus lenne, hogy ezek (már csak a birtokjogi szempontból kívánatos biztos azonosítás céljából is) a helyi nyelvhasználatot tükrözik – teljesen eltekintek, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy a dűlőnevek még az olyan hegyvidéki (pl. Máramaros, Hátszeg) vagy szászföldi területeken is túlnyomórészt magyarnak mutatkoznak, ahol egyébként semmi okunk sincsen jelentős (akárcsak más etnikumokkal vegyesen élő) magyar közösségek jelenlétével számolnunk.³⁰

Megjegyzendő, hogy adott esetben a többi etnikai marker sem feltétlenül mentes a bizonytalanságtól, és önmagában legtöbbjük tanúságtétele nem tekinthető perdöntőnek. Hiszen elvileg lehetséges, hogy a forrásokban szereplő címke csak jogi helyzetet takar; az etnikai jelző is, idővel állandósulva, elszakadhat a tényleges népi-nyelvi valóságtól; a különféle előjárók etnikai színezete pedig idővel elhalványult.³¹ Még óvatosabbnak kell lennünk a korábbi magyar szakirodalomban oly nagy hangsúlyt kapott személynevek esetében, hiszen megfontolandó az a többek részéről is felmerült gyanú, hogy a túlnyomórészt magyar anyanyelvű oklevélírók az egyszerű, számukra könnyen értelmezhető esetekben önkéntelenül is magyarra fordították az írásba foglalt „családnevek” egy részét³² (mint ahogy a latin szövegben a keresztnéveket, de olykor az egyszerűbb ragadványneveket is rendesen latin formában adták vissza, noha az illetőt a hétköznapi nyelvhasználatban nyilván senki sem nevezte így). Emiatt a balkáni, szlávok formákat is mutató román nevek vagy a német névformák felbukkanásából joggal lehet románok, illetve szászok jelenlétére következtetni, míg a magyar családnevekből csak abban az esetben magyarokra,

- 30 Vö. pl. Radu POPA, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Editura Enciclopedică, București, 1997 (ed. a 2-a), 23–25. Az önkényes fordítás mellett viszont az is szóba kerülhet magyarázatként, hogy a magyar birtokosok körében ezek a helynevek valóban használatban voltak.
- 31 A Fehér megyei Strázsa és Herepe élén a kenézek helyett a 16. század végén már bírák tűnnek fel, jóllehet lakosságuk továbbra is román maradt (lásd 1. táblázat). Vö. PRODAN, *Iobăgia*, I., 197–202; Livia MAGINA, *Instituția județului sâtesc în Principatul Transilvaniei*, Mega, Cluj-Napoca, 2014, 111–121.
- 32 PRODAN, *Iobăgia*, I., 196, II., 161, 174, 196, 223, 239, 329, 594; Binder Pál, *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről*, Kriterion, Bukarest, 1982, 54–56. Vö. még ILA Bálint, *Gömör megye, I., A megye története 1773-ig*, Akadémiai, Budapest, 1976, 9–10 (* jegyz.). – Természetesen nem gondolom, hogy ez a magyarítási tendencia központilag meghatározott, tudatos politika lett volna, elnemzetietlenítő céllal – pusztán a 19. századig teljesen elfogadott nyelvi ösztön. A nevek saját nyelvre fordítása a szász forrásanyagban is megfigyelhető.

ha számuk nagy, a többiekhez viszonyított arányuk túlnyomó, és lehetőleg más típusú adatok is ezt támogatják.

Összességében tehát az effajta vizsgálódásnál különösen érvényes az „egy adat nem adat” elve. Következtetéseink akkor állnak biztosabb lábakon, ha minél nagyobb számú és minél több fajtájú adatot sikerül összegyűjteni a szóban forgó településekre, lehetőleg minél hosszabb időtartamra, mert így az időbeli változásokat is nyomon lehet követni.³³ Ennek tudatában – tekintettel a forrásközlések nyújtotta lehetőségekre és a levéltári anyag digitalizáltságára is – a püspöki urbáriumban említett települések esetén a kezdetektől az 1600-ig terjedő időszakból igyekeztem a lehető legtöbb adatot összeszedni.

A fenti módszertani megfontolások figyelembevételével elvégzett vizsgálat (vö. 1. táblázat) minden tekintetben igazolta ama sejtést, hogy a püspöki jövedelmek összeírásában a mindenféle etnikai minősítés nélkül szereplő települések magyar (esetenként szász) jellegűek és lakosságúak voltak, a román közösségek megléte pedig az explicit módon románként említett falvakra korlátozódott. A különféle típusú adatok rendszerint egymást erősítik, összetett, bonyolult eseteket alig találni³⁴ – s ezek többsége is értelmezhető egy adott időszakban bekövetkező etnikai váltásként. Legegyértelműbb a helyzet a gyalui uradalomnál, ahol a lokális etnikai térszerkezet nagyfokú stabilitást mutat: a 16. századi magyar jogú és névanyagú falvak köre lényegében megegyezik azokkal, amelyeknek a 14. század

33 A kisebb kulturális távolság miatt a magyar és szász települések szétválogatása még így is nagy nehézségekbe ütközik.

34 Ilyennek számít Oláhfenes helyzete, melynek 1332-től adatolható neve (MonVat I/1. 94, 103) ugyan elvileg román falura utal, de erre egyéb nyomunk nincs sem ekkor, sem a sokkalta jobb forrásadottságú 15–16. században, így a következtetés legfeljebb csak a 14. századra állja meg a helyét. Akkor is csak részlegesen, hiszen már 1332-ben katolikus plébániája van, és a későbbi adatok (előljárója címe és számos jobbágynév, de az 1552 körüli urbáriumban elfoglalt helye is) egységesen magyar lakosságra vallanak (vö. 1. táblázat). – Látszólag ugyanez a helyzet Oláhköblössel, ahol a falunév szintén nem harmonizál a magyar jobbágynévvel, itt azonban az utóbbiak kis száma (mindössze két személyről van szó!) és a megfelelő intézmények (plébánia) hiánya, illetve az, hogy nem szerepel a tizedfizető falvak között (vö. *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*, bevezetéssel és jegyzetekkel közléstesi JAKÓ Zsigmond, EME, Kolozsvár, 1945, 52–61), az etnikai jelző helytálló volta felé billentik a mérleget (amit az is alátámaszt, hogy az urbárium – sérült, de minden bizonnyal helyesen rekonstruált – szövege szintén a román falvak között sorolja fel).

elején is katolikus lakossága volt, és a 15. században feltűnő román falvak köre sem változott 1600-ig.³⁵

A 15. században számos török betörést³⁶ elszenvedő szentmihálykői-gyulafehérvári uradalom etnikai spektruma dinamikusabb képet mutat. A püspökváros a 16. században már etnikailag vegyes lakosságú volt (magyar várnegyed és mezőváros román váraljával és Lippáról érkezett szerb lakosokkal³⁷), a szomszédságában pedig két faluról (Csüged, Drombár) is kimutatható, hogy magyar népességüket a 16. század második felében románok váltották fel.³⁸ Vélhetően ugyanez a folyamat ment végbe egy századdal korábban Strázsa esetében is.³⁹ A korábban szász népességű Igen és Krakkó mezővárosokban viszont a magyarok javára módosult az etnikai jelleg (bár ennek adózás szempontjából kisebb jelentősége volt). Azonban az urbáriumból kihámozható helyzetkép itt is megfelel annak, amit a 16. század közepére a szórt adatok alapján meg tudunk állapítani az etnikai valóságról.

4.

Az etnikai térszerkezet rekonstruálása után immár rátérhetünk tulajdonképpen témánkra. Az alábbiakban az egyes jobbágyterheket sorra véve, elsősorban településenkénti meglétük vagy hiányuk szem előtt tartásával vizsgálom azt a kérdést, hogy melyikük esetében mutatható ki valamiféle összefüggés a helyi etnicitással.

- 35 Az első esetben – mint láttuk – a korán elmagyarosodó Oláhfenes jelenthet kivételt, a másodikban pedig esetleg Köblös, mely ugyan már a 14. században előfordul (1344: *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*, III., bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzétteszi JAKÓ Zsigmond, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2008, [a továbbiakban: EOkm III.] 191. sz.), de akkori etnikai jellegére semmi sem utal. Ezen kívül még az eredetileg német nyelvűzetnek számító Szászfenes és talán Lóna lakóinak lassú, a 16. században még le nem zárult, spontán asszimilációja (magyarrá válása) figyelhető meg.
- 36 Ezekre lásd Gustav GÜNDISCH, *Siebenbürgen in der Türkenabwehr, 1395–1526*, Revue Roumaine d'Histoire 13. (1974), 415–443.
- 37 Utóbbiakra vö. GÁLFFY Emőke, *Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében*, EME, Kolozsvár, 2021, 34–39.
- 38 Drombár valószínűleg már az urbárium keletkezésekor vegyes lakosságú, mivel itt is említenek ajándék címen (valójában inkább juhótvendként vö. 67. jegyz.) adott juhokat, ami csak román falvakra jellemző, miközben a tipikusan magyar járadékokat (cenzus, pázsitdisznó, lásd alább) is fizeti (JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 150–151).
- 39 A 13. században még katolikus temploma van, és a 14. században is magyar nevén (Őregyháza) említik (1274: EOkm I. 330. sz.; 1369: *Uo.*, IV. 735. sz.). A váltás viszonylagos koraiságára vall, hogy az 1589. évi dézsmajegyzékben már nem szerepel, tehát a „keresztény földön” lakó románok tizedfizetésének megszilárdulása idején már nem emlékeztek arra, hogy egykor katolikusok lakták.

4.1.

A földbér (*census, terragium*)⁴⁰ azt a pénzjáradékot jelölte, amit a jobbágy a földesúrnak a tőle kapott házhely és a falu határában ezzel járó külső tartozékok (szántó, kaszáló stb.) használatáért fizetett.⁴¹ Eredetileg a hospesszabadság jellegzetes eleme volt, mely rendszeresen feltűnt e közösségek 13–14. századi kiváltságleveleiben; az ő közvetítésükkel terjedt el a telekrendszerrel együtt a korábbi kötöttségeiktől ez idő tájt fokozatosan megszabaduló szolgarendű parasztnépesség körében, és vált az egységesülő jobbágyság legalapvetőbb adójává.⁴² Megjelenésével az erdélyi püspökség birtokain már 1246 táján számolhatunk, amikor is a tatárjárás után vendégtelepések jelentek meg itt,⁴³ de konkrétan először 1295-ben említik a sárdi hospesek 13 erdélyi ezüstmárka nagyságú *terragiumát*.⁴⁴ Forrásunk tanúsága szerint a 16. század közepén a püspöki város és mezővárosok cenzusa 25–36, a falvaké többnyire 1–8 forint között mozgott, bár Berve (16) és Lóna (25) megközelítette, Szászfenes (50) pedig – előttem ismeretlen okból – jelentősen túl is haladta az urbánus települések adóját.⁴⁵ Az egy háztartásra eső földbér nagyságát csak Gyalunál ismerjük: itt minden telkes jobbágy 16 dénárt adott, mégpedig felét Szent György (április 24.), másik felét Szent Márton napján (november 11.).⁴⁶

A püspökség cenzusfizető falvainak csoportját tanulmányozva azt találjuk, hogy a magyar és szász települések mind közéjük tartoztak, a gyalui uradalomban fekvő

40 Érdekes, hogy az általam feldolgozott összeírásban a földbér két legelterjedtebb latin neve közül a gyulafehérvári uradalomban a *censust*, a gyaluiban pedig a *terragiumot* használták (vö. JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 149–155). Nem valószínű, hogy a kétféle elnevezés lényegi különbséget takar.

41 Gyalu kapcsán forrásunk kifejezetten meg is említi, hogy a fölbért „de terris arabilibus et fenetis ipsorum quottanis inter se sortiri consuetis” fizetik (JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 153). Vö. még PRODAN, *Iobágia*, I., 12, 13; SOLYMOSSI László, *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*, Argumentum, [Budapest], 1998, 20–22.

42 A folyamatot részletesen bemutatja: SOLYMOSSI, *Földesúri járadékok*, 26–51. Lásd még Szűcs Jenő, *Megosztott parasztság – egységesülő jobbágyság. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században*, Századok 115. (1981), 3–65, 263–319; BOLLA Ilona, *A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon*, Akadémiai, Budapest, 1983.

43 1246: EOkm, I., 201. sz. (vö. még 1282: Uo., 391. sz.; 1291: Uo., 474. sz.).

44 SOLYMOSSI, *Földesúri járadékok*, 249 = EOkm I. 535. sz.

45 Vö. JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 149–155.

46 Uo., 153. Megjegyzendő, hogy ez az érték jóval kevesebb, mint a Kelet-Magyarországon és Erdélyben az Árpád-kor végén szokásos telkenkénti 2–3 pondus (1550 körüli árfolyamon: 26–39 dénár), nem beszélve az Anjou-kori értékről, ami 0,5–1 ferto/telek (= 77,5–155 dénár) (vö. PRODAN, *Iobágia*, I., 12–15; SOLYMOSSI, *Földesúri járadékok*, 183–187). A jelenség hátterében részben a telek-aprózódás állhat: az 1553–1554. évi erdélyi urbáriumokban a census egységesen 100 dénár egy egésztelekre, a fél- és negyedtelekekre viszont arányosan kevesebb (PRODAN, *Iobágia*, 224–225). Ugyanakkor Sárd 32 forintnyi globális földbére is jóval kevesebb, mint az 1295-ben megszabott

és a Gyulafehérvár melletti román falvak viszont nem. Kivételt képez Csombord három román tartozéka közül kettő, Rákos és Oláhlapád, ahol a bevételek között szintén szerepel a census. Az anomália talán ama hospesek korábbi jelenlétével magyarázható, akiket a második faluban egy 1354. évi oklevél említ.⁴⁷ A terminus ekkor már régóta nem külföldi származású csoportot jelölt, hanem egy jogállást, amihez – mint láttuk – a földbérfizetés alapvetően hozzátartozott. Jóllehet ki-fejezett etnikai vonzata sem volt, románokkal kapcsolatosan mégis csak elvétve használták,⁴⁸ így a két falu esetében nem zárható ki egy utólagos etnikai váltás valamikor a 14. század dereka és a 15. század második fele között.⁴⁹ Így vagy úgy, a püspöki birtokokon a magyar–szász falvak és a földbér jelenléte között erős korreláció állt fenn – bár a 16. század közepi Erdélyben ez inkább kivételnek számított, mintsem szabálynak.⁵⁰

A földbért nem fizető román falvak mindegyikében egy másik bevételi tételt találunk: a kenézek által fizetett pénzbeli illetéket. Nehéz megmondani, hogy ez tulajdonképpen az egész faluközösség által fizetett, a censusnak megfelelő járadéknak tekintendő-e, amit a kenéz előljáróként kézbesített,⁵¹ vagy pedig egyéni kötelezettsége volt, amit tisztségéért rótt le függő jogviszonya jeleként (*in signum dominii*).⁵² Az első feltevés mellett szólna, hogy összege mindenhol más volt: Sárd

13 erdélyi ezüstmárka (= 77,2 forint, márkánként 4,5 aranyforintra és aranyforintonként 1,32 számítási forintra számolva), tehát a püspöki birtokokon számolni kell a szóban forgó jobbágyteher enyhítésével. – A census két vagy három részletben való fizetése általánosan elterjedt volt, akárcsak az említett határnapok (vö. PRODAN, *Iobăgia*, I., 15–16, 229; SOLYMOȘI, *Földesúri járadékok*, 52–53, 187–190). A gyalui uradalom többi magyar faluja is az említett két időpontban fizette censusát, kivéve Szászfenes, Lóna és Oláhfenes, melyek közül az első kettő Szent Mártonkor, a harmadik Szent György napján rótt le a teljes földbért (JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 153–155).

47 1354: EOkm, III., 753. sz.

48 A 14. századból egyedül Oláh György szatmártelki hospes esete vonható ide (1367: *Uo.*, IV. 708. sz.).

49 (Oláh)Lapádon először 1499-ben mutatható ki románok jelenléte (vö. 1. táblázat).

50 1553-ban a szamosújvári (bálványosi), csicsói és küllővári uradalmakban, 1554-ben pedig a Patócsiaktól elkobzott 48 egész- és részbirtokok esetén a földbér mind a magyar és szász, mind pedig a román falvaknál megjelenik (PRODAN, *Iobăgia*, I., 224–225, II., 131, 138, 146, 161, vö. még MAKKAJ, *Szónok-Doboka magyarságának*, 37–40, 48).

51 1387-ben a mihályi területben a kenézek telkenként fizettek 3 garast (DRH C, XVII, 167). A kenézi kötelezettségek sorában a census (*census kenezatus*) itt és máskor (1404: *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea [1402–1473]*, introduce, ediție îngrijită, note și traduceri de Adrian Andrei Rusu – Ioan Aurel Pop – Ioan DRĂGAN, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1989, 38–39, 39–40) is együtt fordul elő a juhötvenneddel, ami viszont biztosan a közrendű románok adója (lásd alább).

52 Az erdélyi káptalan kenézai 1331-ben „pro debitis ipsorum, quibus nobis ipsi kenezii quolibet anno tenentur” fizettek összesen 10 marka ezüstöt Szent György napja körül (BARABÁS Samu, *Az erdélyi káptalan tizedlajstromai*, Történelmi Tár [1911], 407). Hátszegvidéki kenézek általuk alapított falu

tartozékaiban 50, Strázsa és Herepe esetén 60, Apahidánál pedig 100 dénár, míg a gyalui uradalom tartozékaiban két részletben fizetett 45 (ötvenedfizetésekor 25, disznótized szedésekor 20) dénár.⁵³ A második megközelítést viszont az támogatja, hogy Strázsa faluban külön megfizette a kenéz és az úgynevezett „félkenéz”(?) (*felkenezeus*) is.⁵⁴

A földbér önmagában már a 13. században sem számított túl megterhelő kötelezettségnek a parasztok számára, idővel pedig – ahogy ez efféle rögzített összegű járadékok esetében történni szokott – relatív súlya mind kisebb lett. Ezért a Zsigmond-kortól kezdődően a földesurak egyre többször éltek a census nagyságát jóval (akár 25–30-szorosan is!) felülmúló rendkívüli adó (*taxa extraordinaria*) alkalmazásának eszközével, melyet ráadásul – az észszerűség határain belül – kedvük szerinti gyakorisággal vetettek ki.⁵⁵ Nem volt ez másként az erdélyi püspök birtokain sem, jöllehet a főpap viszonylag önmérsékletet tanúsított e téren: a szentmihálykői uradalomra 600, a gyaluira pedig 700 forint „taksát” volt szokás kiróni két évente.⁵⁶ Ez még úgy is több mint kétszerese volt az adott területről származó földbérnek, ha – miként a jegyzék készítője – évi átlagként csupán a fenti summák felével számolunk.⁵⁷ Mivel azonban nem településekre leosztva, hanem összesítve szerepel a jövedelmek sorában, nem tudjuk, hogy volt-e valamiféle etnikai meghatározottsága. Figyelembe véve, hogy eleve a bevételek növelését

hasznélvezete fejében vállalták 200 dénár fizetését szintén Szent Györgykor „in signum domini” a várnagy részére (1409: *Codex diplomaticus regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, X/8, Studio et opera Georgii FEJÉR, Budae, 1843, 493–494 – vö. még 1386: EOkm, V, 880. sz.; 1387: *Uo.*, 929. sz.). – A kenézek adózására: Joseph KEMÉNY, *Ueber die ehemaligen Knesen und Kenesiate der Walachen in Siebenbürgen*, Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens 2. (1846/3), 306–309; Dinu C. ARION, *Cnejii (chinejii) români. Contribuții la studiul lor*, [București], 1938, 194–197, 221–223, 237; Bónis György, *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, Kolozsvár, [1947], 399–400. – Hasonló kötelezettségeket találunk a szlavóniai prediálisoknál (*Uo.*, 348).

53 JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 150–152, 156.

54 *Uo.*, 151.

55 SZABÓ István, *A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig*, Akadémiai, Budapest, 1975, 72–75; NÓGRÁDY Árpád, *A földesúri pénzjáradék nagysága és adóterhe a középkori Magyarországon*, Századok 136. (2002), 453–468.

56 JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 149, 157. Bár a szöveg szerint minden harmadik esztendőben („in quolibet tercio anno”, „singulo tercio anno”) szedték be, ez középkori számítás szerint értendő: ti. külön számolták a korábbi és későbbi fizetés, illetve a mentesség évét.

57 Jelentőségét mutatja az is, hogy a *taxa* a pénzben kifejezhető úrbéri bevételnek (1621,07 Ft) kétötödét tette ki.

célzó földesúri önkény újítása volt, valószínűnek tűnik, hogy ezúttal nem voltak tekintettel a különféle közösségek szokásaira, csak az egyének teljesítőképességére.

4.2.

A települések csaknem mindegyikénél találkozunk termény- és termékjáradékokkal, amelyek naturális jellegét jól mutatja, hogy az összeíró csak egyes esetekben közli a pénzbeli értéküket.⁵⁸ Ezek különféle jogcímen kerültek a jobbágyterhek közé. Egy részük a szolgálónépek ősi szállásadási (*descensus*) kötelezettségéből eredt, ahol az eredeti helyszíni megvendéglés szokását a 13. században váltotta fel az évi egy alkalommal beszolgáltatott, jellemzően kisebb-nagyobb állatokat, kenyeret, bort vagy sört és takarmányt magába foglaló ételadó.⁵⁹ Más részük a hospeskváltságok által meghonosított ünnepi ajándék (*munera*) volt, amelyet a jobbágyok „tisztelet okán” adtak az év jeles napjain (évi 1-5 alkalommal, pl. karácsonykor, húsvétkor, Szent Márton napján, a helyi templom búcsújakor) földesuruknak. Összetétele – részint az időpont, részint a helyi adottságok, részint a felek közti egyezkedés függvényében – változatos volt, élelmiszerek mellett egyéb fogyasztási cikkeket (pl. tűzifát) is tartalmazhatott.⁶⁰ Mindkét járadék esetében az értékesebb tételeket falvanként, a kisebbeket házanként rótták ki. Hasonló összetételük és funkciójuk miatt a két adófajta a középkor végére gyakran összeolvadt.⁶¹

Forrásunkban sem tudjuk elkülöníteni őket, jóllehet a *munera* szó több alkalommal is feltűnik, de a minősítetlen tételek besorolását ez nem könnyíti meg.⁶² A fizetési időpont sem igazít el, mivel csak Gyalu kapcsán említik, hogy a telkenként kirótt egy csirkét Kisasszony napján (szeptember 8.) adták.⁶³ Egyedül Sárd esetében tudjuk azonosítani az itt felsorolt hízott ökör (*bos saginatus*), hízott disznó,

58 Innen tudhatjuk például, hogy borból egy veder 10, egy akó (csöbör) pedig 13,33 dénárt ért; egy köből búzát 25, ugyanannyi zabot pedig 10 dénárral számoltak el (vö. JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 149–150). – Az ünnepi ajándékként kapott csirkét, kenyeret, zabot, pokrócot stb. általában nem konvertálták pénzzé (vö. *Uo.*, 149–152).

59 PRODAN, *Iobăgia*, I., 18–24; SOLYMOȘI, *Földesúri járadékok*, 61–73.

60 PRODAN, *Iobăgia*, I., 16–18; SOLYMOȘI, *Földesúri járadékok*, 74–86.

61 *Uo.*, 72, 73.

62 Pl. a *munera* említésekor a kenyér és a csirke mindig felsorolásra kerül (JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 150 [Csüged], 151 [Drombár, Csombord, Újvár, Gombás], 152 [Bagó]), de ez nem terjeszthető ki e termékek minden említésére, hiszen Sárd esetében (*Uo.*, 149) tudjuk, hogy *descensus* címen adták (lásd alább). Csombord tartozékaiban, úgy tűnik, a „rebúza”- és zabjáradékot nem tekintették *munerának* (*Uo.*, 151–152), Drombárnál viszont (és talán Bervénél is) ekként szerepel (*Uo.*, 150, 151).

63 *Uo.*, 153.

40 veder (*hidreus*) bor, 60 köből zab, 60 csirke (*pullus*) és 100 kenyér (*circulus*) eredetét, mivel a mezőváros 1295. évi hospes kiváltsága csaknem szó szerint ugyanezeket a tételeket sorolta fel a *descensus*-kötelezettség részletezésekor.⁶⁴ Az ökör és a sertés egyedül itt fordul elő terményjáradékként, a bor pedig még a szőlőtermesztéséről nevezetes másik két hegyaljai mezővárosnál, Igennél (120 akó) és Krakkónál (160 akó), ahol az 50–50 köből zab mellett még 50, illetve 100 köből búzát is adtak.⁶⁵ A házankénti egy csirke és egy-két kenyér, valamint bizonyos mennyiségű zab (illetve vele vagy helyette a *rebuzal/rebwza* nevű rejtélyes gabonaféle) a székváros kivételével Gyulafehérvár és Csombord minden magyar és szász tartozékában megjelenik.⁶⁶ Ezzel szemben a gyalui uradalom magyar falvaiban (a már említett gyalui csirkeajándéktól eltekintve) nem említenek terményjáradékot.

Kenyérrel és csirkével a Csombordhoz tartozó románok is adóztak (utóbbi viszont – ha jól értem – nem telkenként rótták le, hanem az egész falura egyet vagy kettőt). A *rebwza*-adás szintén feltűnik náluk is, de csak a Gyulafehérvár melletti két román faluban (Strázsa, Herepe). Tipikusan román *munerának* számított a falvanként adott egy-egy pokróc (*lodix*), mely mindenhol, még a gyalui uradalom román falvaiban is jelen van; a feleannyi értékű cserge avagy guba (*byrrus, gwba*); a Strázsa és Herepe kivételével szintén általános dām vad (*dama*), valamint a csak Csombord román tartozékaiban előforduló füstölt sonka (*soldor, 'sódar'*).⁶⁷ A gyalui uradalomban a kenézek megválasztásuk után egy lovat és egy kardot adtak, ötvenedfizetésekor (a pénzjáradék mellett) egy-egy átalvetőt (*Izak*), míg a román papok ugyanekkor a zsák mellett fejenként egy nyeregtartó szíjat

64 SOLYMOSI, *Földesúri járadékok*, 249. Az oklevél fogalmazása annyiban eltérő, hogy egy hordó borról, továbbá háztartásonként fizetett egy tyúkról, egy köből zabról és két kenyérről ír. Ezek alapján Sárdon 1552 táján 50–60 háztartással számolhatunk.

65 JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 150.

66 *Uo.*, 149–152.

67 JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 150–152, 156–157. A gyalui vártartományban a nyolc román falu összesen adott egy-egy pokrócot, illetve gubát a gyalui *provisornak* és az öröknek (*Uo.*, 157). – A takarók és dāmszarvasok az erdélyi és váradi káptalan birtokain, illetve a 16. századi urbáriumokban is gyakorta fordul elő román közösségek, illetve kenézek vagy pópák kötelezettségeként (BARABÁS, *Tized-lajstromok*, 408–409; DRH C, XIV, 700; PRODAN, *Iobăgia*, I., 237–243). – A *soldor* szó jelentésére: *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, XI, Anyagát gyűjtötte SZABÓ T. Attila, főszerkesztő VÁMSZER Márta, EME–Akadémiai, Kolozsvár–Budapest, 2002, 837. – A szintén román közösségek által adott 20–32–50 juh (JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 151, 152), jöllehet az ajándékok sorában szerepel, volumene folytán inkább juhötvened (esetleg legelővám, lásd alább) lehet (összege [134] is csaknem azonos az ötvenedszedeskor gyűjtött juhok számával [132], vö. *Uo.*, 152).

(*heweder*), továbbá egy marék gyertyát, disznótizedszedés idején pedig csak az utóbbi két tételt szolgáltatatták be.⁶⁸

4.3.

A főként gabonafélékből, borból, bárányból és méhrajokból adott tized (*decima*) Erdélyben 1556-ig kizárólag egyházi adó volt, így rendes körülmények között nem is várható előfordulása az úrbéri jövedelmek sorában. Minthogy azonban a püspök főpapi minőségében a dézsma egyik fő haszonélvezőjének is számított, érthető, hogy erre vonatkozó adatok az 1552 körüli jegyzékben is előfordulnak,⁶⁹ annál is inkább, mert a tized adminisztrálását nemcsak saját jószágain, hanem a teljes egyházmegyében is az említett uradalmak élén álló provizorai intézték.⁷⁰ Inkább az a különös, hogy forrásunkban jószerével csak ilyen külső tizedbevételekkel találkozunk (Szentmihálykőnél a székelyföldi bárány- és méhtizeddel, Gyalunál a Kolozs megyei dézsmákkal),⁷¹ helyi szinten csak Sárdon említ búza- és gabonadézsmát 25, illetve 12 forint értékben, de ezt is csak azért, mert a várnagy javadalmazásához tartozott.⁷² A többről, mivel nem a várak fenntartására utalták ki, feltehetően külön jegyzékben adtak számot.

Ennek ellenére nem kell lemondanunk arról, hogy e jelentős jobbágyi kötelezettséget etnikai topográfiai összefüggéseiben vizsgáljuk, hiszen 1589-ből rendelkezésünkre áll az erdélyi vármegyék tizedfizető helységeinek addigra már régóta állandósult listája.⁷³ Ezt összevetve az 1552 körüli urbárium tartalmával,

68 JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 157, 156. – Az ötvenedszedés kapcsán ugyanezekről az ajándékokról tud az 1548. évi tordai országgyűlés végzéseinek 12. cikkelye, továbbá Bornemisza Pál veszprémi püspök és Georg Werner királyi biztos 1552. évi jelentése is, azzal a különbséggel, hogy ezek szerint a kenézek még egy-egy sajtot is adtak (*Erdélyi országgyűlési emlékek*, I., szerk. SZILÁGYI Sándor, MTA, Budapest, 1876 [EOE I], 241; Johann Christian von ENGEL, *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, III., Johann Jacob Gebauer, Halle, 1801, 39).

69 A tized szekularizálása után a szatmári királyi uradalom urbáriumai is magától értetődően tartalmazzák a dézsmajövedelmekre vonatkozó információkat (vö. Diaconescu, *Izvoare*, 4–215, több helyen).

70 Vö. HEGYI Géza, *Az egyházi tized intézményrendszerének változásai a középkori erdélyi egyházmegyében = Határon innen és túl. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, szerk. KÁDÁS István – WEISZ Boglárka, BTK TTI, Budapest, 2021, 202–207.

71 JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 149, 152–153.

72 *Uo.*, 149.

73 JAKÓ, *Dézsma adminisztrációja*, 20–72. A lajstrom Fehér megyei része megcsonkult, közelebbről éppen Gyulafehérvár környékére vonatkozó első lap(ok) semmisült(ek) meg, de az itteni dézsmafizető települések névsora részben rekonstruálható egy 1714. évi kivonat alapján: ANR, Direcția Județeană Mureș, Colecția de documente și manuscrise a Bibliotecii documentare „Teleki-Bolyai” [Románia

azt láthatjuk, hogy mind a gyalui, mind a szentmihálykői uradalom tartozékain a dézsmaköteles települések névsora⁷⁴ megegyezik a magyar és szász népességükével. Ez nem is meglepő, hiszen a tized eleve csak a nyugati rítust követő közösségek adója volt, az ortodoxok (románok, rutének stb.) közt nem volt szokásban, és még az egyházi birtokon sem kényszerítették őket ennek fizetésére.⁷⁵ Elvben kivételt képeztek azok a románok, akik korábban katolikusok lakta falvakba vagy telkekre (ún. „keresztény földre”) telepedtek: őket 1408-tól kezdték dézsmaadásra kötelezni.⁷⁶ Bár ez a normatíva a világi földbirtokosok ellenállása miatt évtizedekig holt betű maradt, 1500 táján ismételten szorgalmazni kezdték, és részben sikerült ténylegesen gyakorlatba ültetni.⁷⁷ Úgy tűnik azonban, erre a püspöki birtokokon a 16. század derekán még nem volt szükség, hiszen a tized felekezeti meghatározottsága itt még élesen érvényesült.⁷⁸

A köznemesség nyomására I. Lajos király 1351-ben bevezette a kilencedet (*nona*), amely a gabonatermés és a must dézsmával megegyező hányadának (a „kilencedik tizedrésznek”) a földesúr javára történő kötelező beszolgáltatását jelentette.⁷⁹ A rendelkezés életbe léptetése azonban vontatottan haladt,⁸⁰ és ahol

Nemzeti Levéltára, Maros Megyei Igazgatóság, a Teleki Téka kéziratgyűjteménye], Doc. nr. 90, fol. 2v–3v. (A forrás fényképét Gálfi Emőke bocsátotta rendelkezésemre, segítségét ezúton is köszönöm!) A keretoklevélből kiderül, hogy az eredeti jegyzék fedőlapja már a 18. század elején rossz állapotban volt, és egyes adatait a parciális lajstromokból kellett pótolni (de még így sem sikerült teljesen, hiszen olyan, bizonyítottan tizedfizető helyek hiányoznak, mint Enyed, Magyarorrbó, Borosbocsárd, Borbánd, Kisfalud vagy Poklospatak, vö. BARABÁS, *Tizedlajstromok*, 417, 428–429).

74 Uo., 3v (Berve, Drombár, Fehérvár, Csombord, Marosújvár, Gombás), ill. JAKÓ, *Dézsma adminisztrációja*, 21 (Bagó), 52–53 (Lóna, Nagykapus, Türe, Daróc, Oláhfenes, Magyartótfalu, Szászfenes, Gyalu, Gorbófo, Papfalva, Kóród), 57 (Magyargorbó), 72 (Igen). Sárd, Krakkó és Csüged hiánya csak a forrás sérülésének tudható be (lásd fent), hiszen valamennyi katolikus plébániának adott otthont (vö. 1. táblázat), Sárd dézsmáltatását pedig láthattuk, maga az urbárium igazolja.

75 HEGYI Géza, *Did Romanians Living on Church Estates in Medieval Transylvania Pay the Tithes?*, Hungarian Historical Review 7. (2018/1.), 694–717.

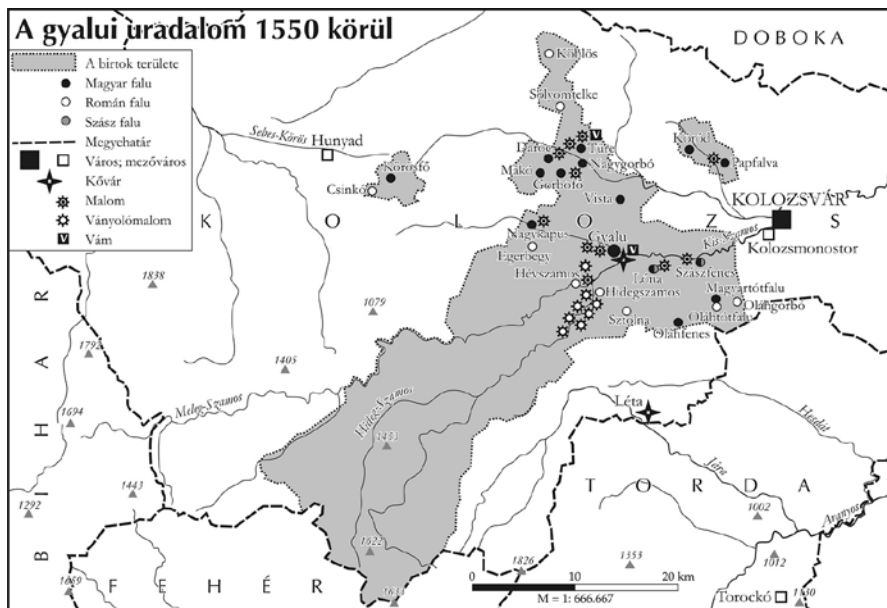
76 Uő., *Terrae Christianorum. A „keresztény földre” telepedett románok dézsmáltatásának kezdetei*, Erdélyi Múzeum LXXIX. (2017/1), 61–75.

77 Uő., *A „keresztény földre” telepedett románok tizedfizetése: az elméletől a gyakorlatig*, Erdélyi Múzeum LXXXII. (2020/1), 24–36.

78 Az erdélyi káptalan birtokain viszont ekkor már léteztek tizedfizető, de román népességű falvak (Sóspatak, Dálya) – vö. Uo., 30–31.

79 SZABÓ István, *Az 1351. évi jobbágytörvények*, Századok 88. (1954), 497–527; PRODAN, *Iobăgia*, I., 58–62.

80 Vö. [1374]: DRH C, XIV, 700; 1384: EOkm, V, 809. sz.; 1389: Uo., 1042. sz.; 1390: Ub, II, 639; 1391: MNL OL, Diplomatikai Levéltár [DL] 96641. Idővel valamelyest mégiscsak elterjedhetett, de még nem vált megszokottá, hiszen 1437-ben a fellázadt jobbágyok az eltörlését követelték (*Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai*, előszóval és jegyzetekkel közléteszi DEMÉNY Lajos, Kriterion, Bukarest, 1991, 78). Ezt követően vissza is szorult (vö. PRODAN, *Iobăgia*, I., 62–64, 66–67).

1. kép. A gyalui uradalom 1550 körül

megjelent, ott is csak részlegesen (pl. borra) alkalmazták, vagy a földbér és az egyéb terményjáradékok csökkentésével kompenzálták. A tizedhez hasonlóan a román jobbágyok ezt sem kellett fizessék. A történeti Erdélyben a 16. században nem igazán volt elterjedve,⁸¹ így a püspöki uradalmak bevételei közt sem szerepel.

4.4.

Az eddigi tizedfajtáktól eltérően a disznótized nem egyházi, hanem világi járadék volt, amivel a sertésnevelő gazdák adóztak a földesúrnak a legelők és a makkos erdők használatáért.⁸² Ennek megfelelően két formáját ismerjük: a legelőkön minden konda után, amely meghaladta a tíz egyedet, létszámtól függetlenül egy-egy „pázsitdisznót” (*pasyth dyzno*) kellett adni, a makkoltatott sertések esetében viszont minden tíz állat után egyet-egyet, miközben a maradékot vagy a tíznél

81 *Uo.*, 66, 257.

82 Volt ugyan az egyházi tized körébe tartozó változata is, de ez egyrészt különbözött a földesúri disznótizedtől abban, hogy itt nem a felnőtt egyedeket, hanem a malacokat (tehát az éves szaporulatot) dézsmálták, másrészt Erdélyben 1556-ig nem is nagyon emlegetik (vö. HEGYI Géza, *Miből szedtek egyházi tizedet a középkorban? Magyarországi körkép erdélyi fókusszal és nyugat-európai kitekintéssel* [előkészületben]).

kisebb állományokat mindkét esetben pénzen váltották meg, általában disznónként két dénárt fizetve. A pászitdisznók elvámolására néhol tavasszal (Szent György), máshol ősszel (Kisasszony-nap) került sor, a makkon hizlaltakéra mindig hazahajtásuk után, ősszel (Szent Mihály) vagy tél elején.⁸³

A méhtizednek szintén létezett egy – hasonló rendszerben működő – világi változata: ez esetben tíz méhkas után egyet adtak a földesúrnak nyár végén vagy ősz elején, a szám feletti részt vagy a tíz alattiakat 2–4 dénaron váltva meg.⁸⁴

Mindkettő úrbéri adó lévén, magyarok és szászok mellett román jobbágyok is fizették, olyannyira, hogy esetükben ezek számítottak a leggyakoribb tételnek a juhötvened mellett, mellyel gyakran közösen vették számba.⁸⁵ Így történt ez a szentmihálykői uradalomban is, ahol Gyulafehérvár két román tartozékáról 10,8 forinttal, a Csombordhoz tartozó három román faluból pedig 16 forinttal számoltak az állatok megváltási hasznaként a fenti három adófajtából. Ötvened nélkül csak a teljes uradalomra ismerjük a sertés- és méhtized pénzze konvertált hozamát (12 Ft).⁸⁶ Mivel ténylegesen begyűjtött disznókról és méhekről nem olvasunk, feltehető, hogy a gazdák túlnyomórészt tíz egyednél kisebb állományokat tartottak. Érdekes viszont, hogy pászitdisznóból származó bevételt itt csak magyar és szász falvakban említene (Sárd, Berve, Csüged, Drombár – összesen több mint 3 forint); ez az összefüggés azonban csak lokális jelenségnek tűnik, más korabeli erdélyi urbáriumokban nem figyelhető meg.⁸⁷ A gyalui uradalomban is volt némi etnikai színezete a sertéstizednek: míg a románok itt a fent ismertetett módon, felnőtt egyedek után adták (összesen 12 disznót, megváltásból pedig 12 forintot), a magyar falvak malacokból (*porcelli*, 50 darab és 24 forint), ami esetükben inkább egyházi eredetre vall.⁸⁸

A fentiek alapján Gyalu 13 magyar tartozékában $50 \times 10 + 24/0,02 = 1700$ malacot, a nyolc román faluban pedig $12 \times 10 + 12/0,02 = 720$ (falvanként átlag

83 PRODAN, *Iobăgia*, I., 67–69, 276–283.

84 *Uo.*, I, 69, 286–289. Az erdélyi káptalan birtokain 1496-ban szeptember derekán fizették (BARABÁS, *Tizedlajstromok*, 430–431), az 1566. évi országgyűlés Szent Bertalan napját (augusztus 24.) írta elő határidőként (EOE, I, 323).

85 PRODAN, *Iobăgia*, I., 69, 276, 277, 278, 282, 295–298, II., 147. Vö. 1437: DEMÉNY, *Források*, 80.

86 JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 151, 152, 149.

87 *Uo.*, 149, 150. Vö. PRODAN, *Iobăgia*, II., 147, 163–164, 695.

88 JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 156, 155. A malactized Kolozsmonostor és Zilah magyar tartozékaiban is kimutatható (vö. PRODAN, *Iobăgia*, II., 342, 569–570).

90) disznót tartottak. A Fehér megyei román és magyar falvaknál együttesen $(12+3)/0,02 = 750$ sertéssel (átlag: 83/falu) kalkulálhatunk.

4.5.

A balkáni eredetű⁸⁹ juhötvened a románok sajátos, csak rájuk jellemző adója volt.⁹⁰ Egyedül a kenézek és a papok mentesültek alóla, néhány jelképes, fentebb már ismertetett ajándékkal helyettesítve azt. Behajtására mindig húsvét és pünkösd között került sor (gyakran Szent György napján), amikor a juhok ellése már befejeződött, de még nem vonultak el a havasi legelőre.⁹¹ Ahogy neve is mutatja, a 15. századig minden 50 juh után egy juhot (*ovis*) és egy bárányt (*agnellus*) szedtek; ez a teher azonban a 16. század közepére lényegében megkétszereződött: immár 25 juh után szolgáltaták a fenti mennyiséget, 50 juh után pedig már egy másodfűvű (egyéves) juhval (*milliora*) toldották meg. A maradék megváltási egységára itt is két dénár volt.⁹² Eredetileg királyi adónak számított, idővel azonban több egyházi vagy világi személy adományul kapta birtokai ötvenedadóját, vagy – ami ezzel egyenértékű volt – mentesült alóla.⁹³ Ez történt az erdélyi püspöki javak esetében is:⁹⁴ ezért nem szerepelnek a hat erdélyi vármegye 1461. évi *quingagesima*-jegyzékében,⁹⁵ és ezért találkozunk e járadékkal az 1552 körüli urbáriumban.

Mindkét uradalomban csak összesített értékek szerepelnek (a szentmihálykői-ben a juhötvened mintegy 40–47, a gyaluiban 70 forintot hozott a konyhára), de egyértelműen tudunkra adják, hogy kizárólag a román falvak fizették.⁹⁶ Az állatok

89 Nemcsak jellegében, de részleteiben is megfelelt a szerbiai vlahok travnina ('fűpénz') nevű járadékának (vö. MAKKAJ László, *Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben*, Hiteh [1940–1941/2], 154–155).

90 Alexandru DOBOȘI, *Datul oilor (quingagesima ovium). Un capitol din istoria economică a românilor din Transilvania*, Imprimeria Națională, București, 1937, 4–21; PRODAN, *Iobăgia*, I., 70, 289, 293–295.

91 ENGEL, *Geschichte*, III., 9. Vö. [1374]: DRH C, XIV, 700 (pünkösd); 1387: *Uo.*, XVII, 167 (április 24.).

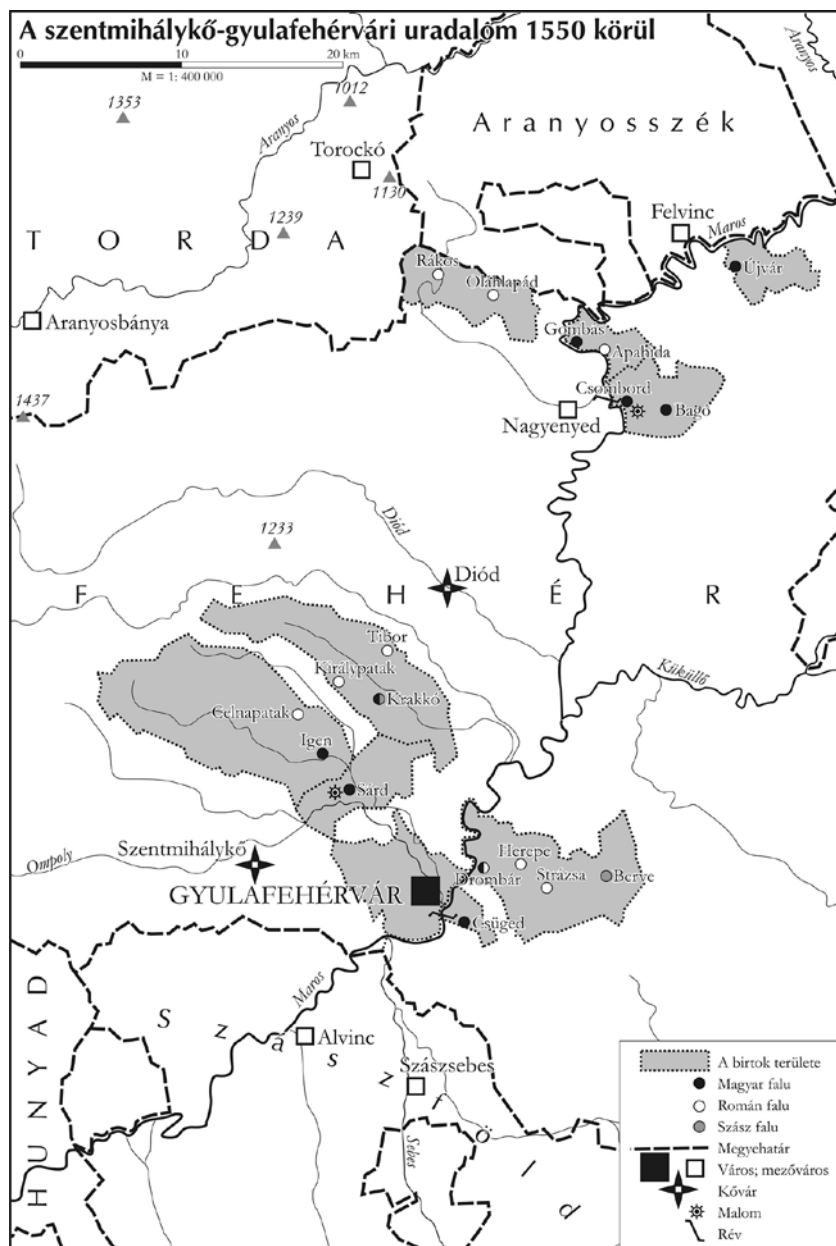
92 1446: *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczy Bánffy család történetéhez*, I., szerk. VARJÚ Elemér – HORNYÁNSZKY Viktor, Budapest, 1908, 654; 1548: EOE I. 241; 1552: ENGEL, *Geschichte*, III, 38–39.

93 PRODAN, *Iobăgia*, I., 70–73.

94 Az átruházás időpontját nem ismerjük. Az erdélyi káptalan 1293-ban kapta adományul III. András királytól a fülesdi és enyedi uradalmak frissen telepített románjainak juhötvenedét (EOkm, I, 519. sz. – további megerősítései: 1446: DF 277507, DL 31142; 1453: DF 277531; 1458: DF 277538–277539).

95 Z[enovie] PĂCLIȘANU, *Un registru al quingagesimeii din 1461 = Fraților Alexandru și Ion I. Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Imprimeria Națională, București, 1936, 595–603. – Űgy tűnik, a királyi adószedők néha azért megkérdőjelezték a püspök jogát az ötvenedhez (1495: DL 32523).

96 JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 149–152, 155–156. A Fehér megyei bevétel számításánál úgy jártam el,

2. kép. A szentmihálykői-gyulafehérvári uradalom 1550 körül

számát tekintve Gyulafehérvár és Csombord tartozékairól 132 juh és 70 bárány (továbbá kb. 14,8 Ft), a gyalui uradalomból 360 juh és kecske, valamint 200 bárány (és gida?) gyűlt be, ami ott több mint 4000 juhot, itt pedig 9000-et meghaladó létszámú juhot és kecskét feltételez a gazdák kezén.⁹⁷

A sertésdézsmával való együttes említései és szerkezeti hasonlóságuk ellenére a juhötvenedet nem legelővám gyanánt rótták ki. Ezt a funkciót a gyalui uradalomban egy másik illeték látta el: itt a juhaikat nyaranta a magyar falvak határában legeltető románok nyájanként egy juhval adózva hajtottak csekély, alig 1,77 forintnyi hasznót.⁹⁸ (A szomszédos birtokokról érkező és a havasi legelőket használó jobbágyok ennél egy-egy sajttal és 16-16 dénárral többet fizettek.⁹⁹)

A püspöki birtokokon természetesen egyéb haszonvételeket is találunk (pl. malmokat, út- és rétvámokat, aranymosó helyeket),¹⁰⁰ amelyek a hozzájuk kapcsolódó földesúri monopóliumok folytán jelentős (összesen 300 forintot is meghaladó) bevételt hoztak. Minthogy azonban ezek már bizonyos egyének által fizetett bérleti vagy használati díjakból származtak, nem pedig általános, lakóhelyi vagy közösségi hovatartozás szerint differenciált adókból, nem kapcsolódnak dolgozatom tárgyához.

5.

Összességében megállapítható, hogy a jobbágyok által fizetett adók fajtáját, vagy legalább annak egyes részleteit, az erdélyi püspökség birtokain is jelentős mértékben befolyásolta az adott faluközösség etnikai-felekezeti jellege. A gabona-, bor-, bárány- és malactized, a pázsitdisznó itt kifejezetten a magyar és szász falvak, a kenézi census, a juhötvened és sertéstized viszont a románok illetéke volt. Az aján-

hogy a begyűjtött juhok és bárányok becsült értékéhez (31,8 Ft) hozzáadtam a megváltási pénzekből a számításaim szerint az ötvenedre eső részt ($10,8 + 16 - 12 = 14,8$ Ft, vö. *Uo.*, 151, 152, 149). Nem világos, hogy az eredmény miként viszonyul a máshol az ötvened és a kenézi census együttes hozamaként megadott 40 forinthez (*Uo.*, 150).

97 *Uo.*, 152, 156. Hasonló arányokat mutat Torda vármegye 1537. évi juhötvenedének összegzése ($1008 + 585 = 1593$ juh és 1008 bárány, továbbá 677,51 forint a megváltott állatok után – vö. ENGEL, *Geschichte*, III., 10).

98 JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 156. – Az illeték hasonlít a partiumi részeken elterjedt „sztronga” (*stronga*) nevű juhadóhoz (vö. PRODAN, *Iobăgia*, I., 290–293).

99 JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 156.

100 Malmok: Sárd, Csombord, Gyalu, Szászfenes, Lóna, Nagykapus, Daróc, Gorbó, Türe, Papfalva. – Ványolómalmok (*dereczkelew*): Hévszamos, Hidegszamos. – Vámok: Gyalu, Türe. – Rév: Csüged, Csombord. Vö. *Uo.*, 149–156, több helyen.

dékok sorában a bor és a zab magyar–szász, a különféle bőr- és gyapjúkészítmények (pokrócok, gubák, átalvetők, szíjak) pedig jellegzetesen román terményjáradéknak számítottak. Ugyanakkor az etnikai kritériumnak nem teljesen megfelelő (cenzus) vagy azt teljesen mellőző adók (taksa) és ajándékok (csirke, kenyér), továbbá más uradalmak némileg eltérő adóztatási szokásai arra figyelmeztetnek, hogy – legalábbis a 16. században már – hiba volna e szempontnak a kellenél nagyobb jelentőséget tulajdonítani. A korreláció részlegessége egyúttal azt is bizonyítja, hogy az adott településekhez kapcsolt etnikai minősítések nem pusztán adóztatási szempontokat kifejező jogi címkék,¹⁰¹ hanem valódi, a környezetük számára is jól észlelhető etnikai közösségekre utalnak, melyek életmódját, szokásait és hagyományait érdemes volt az adóztatás során is figyelembe venni.

FÜGGELÉK

1. táblázat. Az erdélyi püspöki birtokok etnikai jellege a 14–16. században¹⁰²

Helységek	Etnikum említése	Etnikai jelzős településnév	Egyházi intézm.	Világi eljáró	Jobbágynevek	Etnikai minősítés
<i>Szentmibálykői uradalom: Sárdi tiszttartóság</i>						
Sárd ¹⁰³			plb, lp	bíró	magyar, {román?}	M
Igen ¹⁰⁴	(Saxones)	<i>MagiarIgen</i>	plb, lp	bíró	német, magyar	(S) > M

101 Még ha így is lenne, magyarázatot igényelne, hogy az eltérő kategóriák miért épp népevekkel vannak jelölve.

102 A rövidítések feloldása: lp = protestáns lelképásztor; M = magyar; plb = katolikus plébános; R = román; S = szász; () = korai (13–14. századi) forrásból származó adat; {} = elenyésző számú (1–2), kései (16. század végi) adat; + = együttes előfordulás/vegyes jelleg; > = időközben megváltozó etnikai jelleg

103 1333–1334: MonVat, I/1, 115, 121, 126; 1401: DL, 8678; 1451: DF 277525; 1490: DL 30476; 1569: *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei*, I, mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Fejér Tamás – Rácz Etelka – Szász Anikó, EME, Kolozsvár, 2003–2005 [ErdKirKv], I/1, 222. sz.; 1570: *Uo.*, I/1, 255. sz.; 1579: *Uo.*, I/3, 124. sz.; 1582: EKJkv, I, 326. sz.; 1584: ErdKirKv, I/3, 454. sz.; 1588: *Uo.*, I/3, 842. sz., EKJkv, I, 554. sz.; 1589: *Uo.*, I. 596, 676. sz.; 1590: *Uo.*, I. 774, 789, 795. sz.; ErdKirKv I/3. 1283, 1302. sz.; 1591: *Uo.*, I/3. 1460. sz., EKJkv I. 815. sz.; 1592: *Uo.*, I. 888, 915. sz.; 1602: ErdKirKv I/3. 1756. sz.

104 1238: EOkm I. 188. sz.; 1266: *Uo.*, I. 260. sz.; 1320: *Uo.*, II. 370. sz.; 1328: *Uo.*, II. 617. sz.; 1333–1334: MonVat I/1. 121, 135; EOkm II. 831. sz.; 1353: *Uo.*, III. 701. sz.; 1366: *Uo.*, IV. 511. sz.; 1378: *Uo.*, V. 415. sz.; 1399: MonVat I/4. 146; 1405: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in*

Helységek	Etnikum említése	Etnikai jelzős településnév	Egyházi intézm.	Világi eljáró	Jobbágynevek	Etnikai minősítés
Krakkó ¹⁰⁵			plb, lp	bíró	német, magyar	(S) > S+M
<i>Szentmibálykői uradalom: Gyulafehérvár környéke</i>						
Gyulafehérvár ¹⁰⁶	suburbium Valachale		plb, lp	bíró (+ kenéz)	magyar, {román}	M+R
Berve ¹⁰⁷			plb	bíró	{magyar}, {német}	S
Csüged ¹⁰⁸			plb		magyar, román	M > R

- Siebenbürgen*, III., Herausgegeben von Franz ZIMMERMANN – Carl WERNER – Georg MÜLLER, Ausschuss des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt, 1902 [Ub, III], 339, 366; 1447: DF 277514; 1449: KmJkv I. 715. sz.; 1450: *Uo.*, I. 829. sz.; 1454: *Uo.*, I. 1129. sz.; 1470: DL 30045; 1490: DL 30476; 1510: DF 277716; 1526: DF 277802; 1543–1544: Biblioteca Națională a României, Biblioteca Batthyaneum, Arhiva capitlului din Alba Iulia (Román Nemzeti Könyvtár, Batthyaneum: Erdélyi káptalan magánlevéltára [EK mlt]), lad. V, nr. 59; 1570: ErdKirKv I/1. 255, 263. sz.; 1582: *Uo.*, I/3. 158. sz.; EKJkv I. 326. sz.; 1585: *Uo.*, I. 397. sz.; 1590: *Uo.*, I. 774, 779, 789. sz.; 1591: *Uo.*, I. 815, 828, 843, 865. sz.; 1592: *Uo.*, I. 888. sz. Vö. még 1366: *Uo.*, II. 267.
- 105 1238: EOkm I. 188. sz.; 1291: *Uo.*, I. 480. sz.; 1296: *Uo.*, I. 546. sz.; 1309: *Uo.*, II. 121. sz.; 1332–1334: MonVat I/1. 93, 106, 110, 121, 126, 140; EOkm II. 831. sz.; 1356: *Uo.*, III. 870. sz.; 1382: *Uo.*, V. 657. sz.; 1401: MonVat I/4. 349–350; 1440: Ub V. 54; 1441: KmJkv I. 295. sz.; 1454: *Uo.*, I. 1129. sz.; 1460: *Uo.*, I. 1447. sz.; 1463: DF 260991, DF 277525; 1469: DL 29299; 1490: DL 30476; 1504: DF 244559; 1524: DL 29417; 1563: CJ-F-00560-1-3-1; 1567: EKJkv I. 207. sz.; 1570: ErdKirKv I/1. 348. sz.; 1582: EKJkv I. 326. sz.; 1583: *Uo.*, I. 353. sz.; ErdKirKv I/3. 286. sz.; 1584: EKJkv I. 367. sz.; 1585: *Uo.*, I. 404. sz.; 1586: *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei*, I, mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléses Bogdándi Zsolt, EME, Kolozsvár, 2018 [Kmf]kv I.] 550. sz.; 1588: EKJkv I. 545. sz.; 1590: *Uo.*, I. 684–685, 779. sz.; ErdKirKv I/3. 1217. sz.
- 106 1277: EOkm I. 349, 351. sz.; 1319: *Uo.*, II. 333. sz.; 1332–1334: MonVat I/1. 98, 120, 124; 1339: EOkm II. 1041. sz.; 1350: *Uo.*, III. 566. sz.; 1355: *Uo.*, III. 780. sz.; 1360: *Uo.*, IV. 39. sz.; 1363: *Uo.*, IV. 228, 242. sz.; 1401: MonVat I/4. 341; 1451: DF 277525; 1466: DL 30855; 1467: DL 30882; 1471: KmJkv I. 2027. sz.; 1489: DL 29326; 1490: DL 30476; 1497: KmJkv II. 3001. sz.; 1511: DL 30986; 1524: DL 108294; 1526: DL 29408; 1531: EK mlt V/6; 1549: EK mlt V/84; 1554: KmJkv I. 5318. sz.; 1569: ErdKirKv I/1. 96, 222. sz.; 1581: *Uo.*, I/2. 63, 70, 91. sz.; EKJkv I. 268, 286. sz.; 1584: ErdKirKv I/3. 550. sz.; 1586: EKJkv I. 437, 441, 451. sz.; 1588: ErdKirKv I/3. 771. sz.; EKJkv I. 566. sz.; 1589: *Uo.*, I. 594, 660, 674, 676. sz.; 1590: *Uo.*, I. 704, 743. sz.; ErdKirKv I/3. 1204. sz.; 1591: EKJkv I. 837, 860, 866. sz.; stb. – A fallal kerített püspökváros és az attól nyugatra eső mezőváros lakossága ez idő tájt túlnyomórészt magyar, csak a délkeleti alsó külvárost, a Majort lakta kenéz vezette román közösség (1583: ErdKirKv I/3. 192. sz.; 1585: *Uo.*, I/3. 692. sz.; 1590: EKJkv I. 717. sz.; 1591: *Uo.*, I. 875. sz.; 1602: ErdKirKv I/3. 1829. sz.).
- 107 1332: MonVat I/1. 94, 95; 1554: Georg Friedrich MARIENBURG, *Verzeichniss der ältesten Pfarrer des Decanatus de Sebus d. i. des Unterwälder Kapitels aus urkundlichen Quellen des 13. und 14. Jahrhunderts*, Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge 8. (1868), 320; 1568: MNL OL, Radák cs lt (P565), fasc. 1, an. 1568, nr. 2; 1578: CJ-F-00320-1-2-1a-4, p. 14; 1585: EKJkv I. 429. sz.
- 108 1334: MonVat I/1. 136; 1477: DL 28349; 1585: EKJkv I. 429. sz.; 1589: *Uo.*, I. 655. sz. Nyugati rítusú egyházközsége feltehetően a 16. század végén szűnik meg (vö. ErdKirKv I/3. 1211. sz.).

Helységek	Etnikum említése	Etnikai jelzős településnév	Egyházi intézm.	Világi elöljáró	Jobbágynévek	Etnikai minősítés
Drombár ¹⁰⁹			(plb)	bíró	magyar, román	M > R
Strázsa ¹¹⁰			templom	kenéz > bíró	román	(M?) > R
Herepe ¹¹¹	Valacha lingua			kenéz > bíró	román	R
<i>Szentmibálykői uradalom: Csombordi tiszttartóság</i>						
Csombord ¹¹²			plb	bíró	magyar	M
Újvár ¹¹³			templom	bíró	magyar	M
Gombás ¹¹⁴			templom	bíró	magyar	M
Bagó ¹¹⁵			(plb)		magyar, {román?}	M
Rákos ¹¹⁶		<i>OlahRakos</i>				R
Oláhlapád ¹¹⁷	Volachi	<i>Olahlapath</i>		kenéz	román	R
Apahida ¹¹⁸	(villa Olachalis)			kenéz	román	R
<i>Gyalui uradalom</i>						
Gyalu ¹¹⁹			plb, lp	bíró	magyar	M

- 109 1332: MonVat I/1. 92, 98, 110; 1520: ZOkm XII. 419; 1542: Biblioteca Națională a României, Biblioteca Batthyaneum, Arhiva conventului din Cluj-Mănăstur (Román Nemzeti Könyvtár, Batthyaneum: Kolozsmonostori konvent magánlevéltára [KK mlt], lad. LXXVIII, nr. 37; 1585: EKJkv I. 429. sz.
- 110 1274: EOkm I. 330. sz.; [1552 k.]: JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 151; 1585: EKJkv I. 429. sz.
- 111 1520: ZOkm, XII, 399, 410, 419; [1552 k.]: JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 151; 1568: MNL OL, Radák cs lt (P565), fasc. 1, an. 1568, nr. 2; 1585: EKJkv I. 429. sz.; 1589: *Uo.*, I. 655. sz.
- 112 1332–1334: MonVat I/1. 92, 98, 109, 120, 129, 136; 1343: EOkm III. 157. sz.; 1376: *Uo.*, V. 186. sz.; 1422: DF 277460; 1441: KmJkv I. 337. sz.; 1500: DF 277664; 1512: DL 30995; 1518: DF 277755; 1562: CJ-F-00248-1-16.
- 113 1296: EOkm I 545. sz.; 1584: EKJkv I. 364. sz.; 1593: *Uo.*, I. 944. sz.
- 114 1343: EOkm III. 157. sz.; 1491: DF 277612; 1562: CJ-F-00248-1-16; 1584: EKJkv I. 364. sz.
- 115 1332–1334: MonVat I/1. 91, 98, 109, 120, 129; 1520: DL 26545; 1534: EK mlt V/12–13; 1583: CJ-F-00560-1-292-2; 1589: EKJkv I. 654. sz., CJ-F-00008-1-184.
- 116 1580: ErdKirKv I/2. 24–25, 28. sz.; 1581: *Uo.*, I/2. 31. sz.; 1589: *Uo.*, I/3. 985. sz.
- 117 1499: DF 277644, DL 30946; 1500: DF 277664; 1520: ZOkm XII. 395; [1552 k.]: JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 152; 1580: ErdKirKv I/2. 28. sz.
- 118 1343: EOkm III. 157. sz.; [1552 k.]: JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 152; 1559: CJ-F-00560-1-286-2; 1584: EKJkv I. 364. sz.; 1589: CJ-F-00008-1-184.
- 119 1304: EOkm II. 37. sz.; 1332–1335: MonVat I/1. 110, 113, 122, 127, 139, 142; 1355: EOkm III. 821. sz.; 1442: KmJkv I. 416. sz.; 1444: *Uo.*, I. 522. sz.; 1447: DF 275238; 1455: Ub V. 481; 1466: *Uo.*, VI. 250; 1473: KmJkv I. 2082. sz.; 1492: *Uo.*, II. 2782. sz.; 1498: DF 278731; 1500: KmJkv II. 3146. sz.; 1502: DF 261186; 1503: DF 261148; 1522: DL 82589; 1524: KmJkv II. 4034. sz.; 1525: *Uo.*, II. 4075, 4132. sz.; 1526: *Uo.*, II. 4140. sz.; 1537: BV-F-00001-1-424; 1570: ErdKirKv I/1. 261. sz.;

Helységek	Etnikum említése	Etnikai jelzős településnév	Egyházi intézm.	Világi előljáró	Jobbágynévek	Etnikai minősítés
Szászfenes ¹²⁰		<i>Zazfenes</i> stb.	plb		német, magyar	(S) > S+M
Lóna ¹²¹			plb	geréb?	magyar, német	M+S
Magyartót- falu ¹²²		<i>Magyartotfalu</i>			magyar	M
Oláhfenés ¹²³		<i>Oláhfenés</i> stb.	plb	bíró	magyar	M
Nagykapus ¹²⁴			plb		magyar, {román?}	M
Körösőfő ¹²⁵			plb		magyar	M
Daróc ¹²⁶			plb		magyar	M
Gorbófő ¹²⁷				villicus, bíró	magyar	M
Nagygorbó ¹²⁸		<i>Magiargorbo</i>	plb	bíró	magyar	M

- 1577: KmFJkv I. 94, 101. sz.; 1578: *Uo.*, I. 138, 150–152. sz.; 1579: *Uo.*, I. 174. sz.; 1581: ErdKirKv I/2. 83, 94. sz.; 1585: KmFJkv I. 489. sz.; 1587: *Uo.*, I. 652. sz.; 1588: ErdKirKv I/3. 799. sz.; 1589: KmFJkv I. 717, 725, 739. sz.
- 120 1333: MonVat I/1. 119; 1336: EOkm II. 895. sz.; 1342: *Uo.*, III. 93. sz.; 1362: *Uo.*, IV. 179–180. sz.; 1381: *Uo.*, V. 609. sz.; 1400: MonVat I/4. 201; 1439: KmJkv I. 163. sz.; 1446: *Uo.*, I. 602. sz.; [1449?]: *Uo.*, I. 657. sz.; 1451: *Uo.*, I. 926. sz.; 1455: *Uo.*, I. 1189. sz.; 1460: *Uo.*, I. 1479. sz.; 1466: Ub VI. 241, 251; 1492: KmJkv II. 2794. sz.; 1496: DL 26941; 1497: KmJkv II. 3000. sz.; 1508: DF 277708, DF 277709; 1522: DL 82587; 1524: KmJkv II. 4034. sz.; 1534: *Uo.*, II. 4477. sz.; 1539: CJ-F-00255-1-522; 1552: KmJkv II. 5165. sz.; 1569: ErdKirKv I/1. 156. sz.; 1579: KmFJkv I. 174. sz.; 1584: *Uo.*, I. 443. sz.; 1589: ErdKirKv I/3. 1144. sz.
- 121 1332: MonVat I/1. 103, 113; 1438: KmJkv I. 93. sz.; 1439: *Uo.*, I. 163. sz.; 1440: *Uo.*, I. 208. sz.; 1449: *Uo.*, I. 762. sz.; 1502: DF 261186; 1519: KmJkv II. 3730. sz.; 1524: *Uo.*, II. 4034. sz.; 1536: EK mlt V/90; 1579: KmFJkv I. 174. sz.
- 122 1448: KmJkv I. 634. sz.; [1552 k.]: JAKÓ, *Erdélyi püspökség*, 154; 1589: ErdKirKv I/3. 1138. sz.; 1590: KmFJkv I. 812. sz.
- 123 1332–1334: MonVat I/1. 94, 103, 119, 139; 1442: KmJkv I. 472–473. sz.; 1443: DL 28387; 1446: KmJkv I. 602. sz.; [1449?]: *Uo.*, I. 657. sz.; 1503: *Uo.*, II. 3269. sz.; 1505: *Uo.*, II. 3351. sz.; 1514: CJ-F-00001-A-6-21-2; 1534: KmJkv II. 4457. sz.; 1569: ErdKirKv I/1. 156. sz.; 1586: KmFJkv I. 572. sz.; 1587: *Uo.*, I. 586. sz.
- 124 1332–1334: MonVat I/1. 103, 113, 138, 139; 1441: KmJkv I. 351. sz.; 1442: *Uo.*, I. 420. sz.; 1498: DF 278731; 1501: DL 29346; 1519: DL 31025; 1524: KmJkv II. 4034. sz.; 1525: DL 30565; 1534: KmJkv II. 4457. sz.; 1587: KmFJkv I. 659. sz.
- 125 1493: DF 277614; 1552: *Schematismus Historicus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadiensis Latinarum*, Varadinum Script, Nagyvárad, 2010 [hasonmás kiadás], 18.
- 126 1339: EOkm II. 1043. sz.; 1437: DL 28829; 1439: DF 275262, KmJkv I. 168. sz.; 1450: *Uo.*, I. 854. sz.; 1509: *uo.* II. 3521. sz.; 1525: DL 30565, CJ-F-00378-1-50.
- 127 1437: DL 28829; 1439: DF 275262; 1525: DL 30565; 1583: CJ-F-00560-1-292-2; 1589: EKJkv I. 654. sz.
- 128 1437: DL 28829; 1439: DF 275262; 1446: KmJkv I. 602. sz.; [1449?]: *Uo.*, I. 657. sz.; 1496: DL 26941; 1508: KmJkv II. 3477. sz.; 1583: CJ-F-00560-1-292-2; 1585: KmFJkv I. 493, 510. sz.; 1589: EKJkv I. 634, 654, 668. sz.; 1590: KmFJkv I. 797. sz.

Helységek	Etnikum említése	Etnikai jelzős településnév	Egyházi intézm.	Világi elöljáró	Jobbágynevek	Etnikai minősítés
Türe ¹²⁹			plb	bíró	magyar	M
Papfalva ¹³⁰			plb	bíró	magyar	M
Kóród ¹³¹			templom		magyar	M
[Oláhgorbó] ¹³²	(Olachi), Wolachi	<i>OlábGorbo</i>		(kenéz), vajda	{román}, {magyar}	R
Tótfalu ¹³³		<i>Olahotbfalu</i>			román	R
Sztolna						R
Hidegszamos ¹³⁴				kenéz	román	R
[Hévszamos] ¹³⁵				kenéz	román	R
[Egerbegy] ¹³⁶	Walachus		román pap	kenéz	román	R
Sólyomtelek						R
Köblös ¹³⁷		<i>Olahkeobleos</i>			{magyar}	R
Csinkó ¹³⁸	Walachi				-	R

- 129 1332–1334: MonVat I/1. 95, 103, 113, 127; [1340 k.]: EOkm II. 1048. sz.; 1384: *Uo.*, V. 819. sz.; 1437: DL 28829; 1439: DF 275262; 1446: KmJkv I. 602. sz.; [1449?]: *Uo.*, I. 657. sz.; 1453: *Uo.*, I. 1100. sz.; 1478: *Uo.*, II. 2262. sz.; 1508: *Uo.*, II. 3477. sz.; 1525: *Uo.*, II. 4130. sz.; 1583: CJ-F-00560-1-292-2; 1589: EKJkv I. 654. sz.
- 130 MonVat I/1. 103, 113, 122, 127, 139; [1449?]: KmJkv I. 657. sz.; 1459: *Uo.*, I. 1403. sz.; 1468: *Uo.*, I. 1787. sz.; 1481: *Uo.*, I. 2326–2327. sz.; 1492: *Uo.*, II. 2832. sz.; 1511: DL 32580; 1521: DF 277778 = DF 275297; 1532: KmJkv II. 4381. sz.; 1549: *Uo.*, II. 4940. sz.
- 131 1428: DL 26772; 1442: KmJkv I. 449. sz.; 1450: *Uo.*, I. 854. sz.; 1474: *Uo.*, I. 2126. sz.; 1486: *Uo.*, II. 2564. sz.; 1514: *Uo.*, II. 3584. sz.; 1521: DF 277778 = DF 275297; 1524: KmJkv II. 3980. sz.; 1533: *Uo.*, II. 4406. sz.; 1539: *Uo.*, II. 4725. sz.; 1561: CJ-F-00001-A-2-4-2.
- 132 1344: EOkm III. 199. sz.; 1373: *Uo.*, V. 72. sz.; 1448: KmJkv I. 634. sz.; 1450: DF 261165; 1468: KmJkv I. 1777. sz.; 1498: *Uo.*, II. 3045–3046. sz.; 1580: KmFJkv I. 243. sz.; 1589: *Uo.*, I. 720. sz.
- 133 1450: DF 261165; 1468: KmJkv I. 1777. sz.
- 134 1448: KmJkv I. 634. sz.
- 135 1448: KmJkv I. 634. sz.
- 136 1448: KmJkv I. 634. sz.; 1549: *Uo.*, II. 4914. sz.
- 137 1456: KmJkv I. 1255. sz.; 1590: EKJkv I. 796. sz.
- 138 1546: „predium Walachorum” (CJ-F-00320-1-2-2-E-8).

2. táblázat. Az erdélyi püspöki birtokok adózása

Helységek	Etnikai jelleg	Földbér	Kenézi cenzus	Munera			Tized		Ötvened
				zab	csirke, kenyér	pokróc, dámvad	bor, gabona	méh, sertés	
Szentmihályközi uradalom: Sárdi tiszttartóság									
Sárd	M	+		+	+		+	p ¹³⁹	
Igen	M	+		+			[+]		
Krakkó	S+M	+		+			[+?]		
Szentmihályközi uradalom: Gyulafehérvár környéke									
Gyulafe- hérvár	M+R	+					[+]		
Berve	S	+		+	+		[+]	p	
Csüged	M	+			+		[+?]	p	
Drombár	M+R	+			+		[+]	p	[+]
Strázsa	R		+			+		+	+
Herepe	R		+			+		+	+
Szentmihályközi uradalom: Csombordi tiszttartóság									
Csombord	M	+		+	+		[+]		
Újvár	M	+		+	+		[+]		
Gombás	M	+		+	+		[+]		
Bagó	M	+		+	+		[+]		
Rákos	R	+			+	+		+	+
Oláhlapád	R	+			+	+		+	+
Apahida	R		+		+	+		+	+
Gyalui uradalom									

139 A sertéstizeden belül p = pázsitdisznó, m = malactized.

Helységek	Etnikai jelleg	Földbér	Kenézi cenzus	Munera			Tized		Ötvened
				zab	csirke, kenyér	pokróc, dámvad	bor, gabona	méh, sertés	
Gyalu	M	+			+		[+]	m	
Szászfenes	S+M	+					[+]		
Lóna	M+S	+					[+]		
Magyar- tótfalu	M	+					[+]		
Oláhfenes	M	+					[+]		
Nagykapus	M	+					[+]		
Körösfő	M	+					[+]		
Daróc	M	+					[+]		
Gorbófő	M	[+]					[+]		
Nagygorbó	M	+					[+]		
Türe	M	+					[+]		
Papfalva	M	+					[+]		
Kóród	M	+					[+]		
Tótfalu	R		+			+		+	+
Sztolna	R		+			+			+
Hidegsza- mos	R		+			+			+
[Hévsza- mos]	R		+			+			+
[Egerbegy]	R		+			+			+
Sólyom- telek	R		+			+			+
Köblös	R		+			+			+
Csinkó	R		+			+			+